

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
JEAN MISCHO

της 22ας Μαρτίου 2001¹

I — Πραγματικά περιστατικά και διαδικασία

1. Η υπό κρίση υπόθεση υποβλήθηκε στο Δικαστήριο από το Court of Appeal (England & Wales) (Civil Division) (Ηνωμένο Βασίλειο) στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ Courage Ltd (στο εξής: Courage), ενάγουσας στην κύρια δίκη, και B. Crehan, εναγομένου στην κύρια δίκη. Το Court of Appeal υποβάλλει στο Δικαστήριο τέσσερα ερωτήματα σχετικά με τη δυνατότητα ενός συμβαλλομένου σε σύμβαση η οποία απαγορεύεται βάσει του άρθρου 81 ΕΚ να απαιτήσει αποζημίωση από τον αντισυμβαλλόμενο του.

2. Το 1990 η Courage, ξυθοποιία που κατέχει το 19 % των πωλήσεων ζύθου στην αγορά, και η Grand Metropolitan plc (στο εξής: Grand Met), εταιρία με διάφορα συμφέροντα στον τομέα των ξενοδοχείων και των εστιατορίων, συμφώνησαν να συγχωνεύσουν τα ποτοπωλεία τους. Προς τούτο, τα αντίστοιχα καταστήματά τους μεταβιβάστηκαν στην Intntrepreneur Estates Ltd (στο εξής: IEL), εταιρία την οποία κατέχουν εξ ημισείας η Courage και η Grand Met.

3. Με σύμβαση που συνήχθη μεταξύ IEL και Courage προβλέφθηκε ότι άπαντες οι μισθωτές της IEL έπρεπε να αγοράζουν τον ζύθο τους αποκλειστικά από την Courage. Η Courage έπρεπε να παραδίδει τις παραγ-γελλόμενες ποσότητες ζύθου στις τιμές των τιμοκαταλόγων που ίσχυαν στα εκμισθωμένα από την IEL καταστήματα.

4. Η IEL πρότεινε στους μισθωτές της ένα τυποποιημένο μισθωτήριο. Μολονότι το ύψος του μισθώματος μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο διαπραγματεύσεων μεταξύ του πιθανού μισθωτή και της IEL, εντούτοις η υποχρέωση αποκλειστικής προμήθειας και οι λοιπές ρήτρες της συμβάσεως δεν ήταν διαπραγματεύσιμες.

5. Ο B. Crehan συνήψε με την IEL το 1991 δύο εικοσαετείς συμβάσεις μισθώσεως αναλαμβάνοντας την υποχρέωση αγοράς αποκλειστικά από την Courage. Το μίσθωμα μπορούσε να αναπροσαρμόζεται ανά πενταετία, μόνον προς τα άνω, ώστε να συμπίπτει με το κατά περίπτωση υψηλότερο ποσό είτε του μισθώματος της αμέσως προηγούμενης περιόδου είτε του καλύτερου μισθώματος της ελεύθερης αγοράς που θα μπορούσε να επιτευχθεί για την υπόλοιπη μισθωτική περίοδο με βάση τους λοιπούς όρους της μισθώσεως. Ο μισθωτής έπρεπε να αγοράζει μια συγκεκριμένη ελάχιστη ποσότητα καθορισμένων ειδών ζύθου και η IEL δεχόταν να προμηθεύει η Courage τον μισθωτή με τα καθορισμένα είδη ζύθου στις τιμές του τιμοκαταλόγου της Courage.

1 — Γλώσσα του πρωτοτύπου: η γαλλική.

6. Το 1993 η Courage άσκησε αγωγή κατά του B. Crehan ζητώντας να της επιδικασθεί ποσό άνω των 15 000 λιρών στερλινών (GBP) για τις παραδόσεις ζύθου που δεν είχαν εξοφληθεί.

7. Ο B. Crehan αντέττειν ότι η υποχρέωση αποκλειστικής προμήθειας των συγκεκριμένων ειδών ζύθου την οποία προέβλεπε η σύμβαση μισθώσεως αντέβαινε στο άρθρο 81 ΕΚ και άσκησε ανταγωγή ζητώντας να του επιδικασθεί αποζημίωση. Η βάση της ανταγωγής του B. Crehan είναι ότι η Courage πωλούσε τον ζύθο της στους πελάτες της που δεν δεσμεύονταν από ρήτρα αποκλειστικής προμήθειας σε τιμές σημαντικά κατώτερες από αυτές του τιμοκαταλόγου ο οποίος ίσχυε για τους μισθωτές της που δεσμεύονταν από σύμβαση αποκλειστικής προμήθειας. Ο B. Crehan υποστηρίζει ότι οι διαφορετικές αυτές τιμές είχαν ως συνέπεια να μειωθούν τα κέρδη των μισθωτών που δεσμεύονταν από συμβάσεις αποκλειστικής προμήθειας και να εξαναγκασθούν να εγκαταλείψουν τις δραστηριότητές τους.

10. Αφετέρου, το αγγλικό δίκαιο απαγορεύει σε συμβαλλόμενο ο οποίος συνάπτει παράνομη σύμβαση να αξιώσει αποζημίωση από τον αντισυμβαλλόμενο του. Έστω και αν ευσταθεί ο λόγος που προβάλλει ο B. Crehan, ήτοι ότι η σύμβαση μισθώσεως την οποία συνήψε αντιβαίνει στο άρθρο 81 ΕΚ, η αγωγή του αποζημιώσεως θα ήταν απαράδεκτη κατά το αγγλικό δίκαιο. Αντιθέτως, από την απόφαση Perma Life Mufflers Inc. κατά International Parts Corp. του Supreme Court των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής προκύπτει ότι ο συμβαλλόμενος σε συμφωνία που νοθεύει τον ανταγωνισμό δύναται, οσάκις είναι ο οικονομικά ασθενέστερος, να ασκήσει αγωγή αποζημιώσεως.

11. Υπό τις συνθήκες αυτές, το Court of Appeal υπέβαλε στο Δικαστήριο τα ακόλουθα ερωτήματα:

II — Τα προδικαστικά ερωτήματα

8. Οι λόγιοι που οδήγησαν το Court of Appeal στην υποβολή προδικαστικών ερωτημάτων προς το Δικαστήριο είναι οι ακόλουθοι.

9. Αφενός, το Court of Appeal είχε με προηγούμενη απόφασή του κρίνει ότι σκοπός του άρθρου 81, παράγραφος 1, ΕΚ ήταν η προστασία των τρίτων ανταγωνιστών και όχι των συμβαλλομένων στην παράνομη σύμβαση. Οι συμβαλλόμενοι ήταν στην πραγματικότητα, κατά το Court of Appeal, οι δράστες και όχι τα θύματα του περιορισμού του ανταγωνισμού.

«1) Πρέπει το άρθρο 81 ΕΚ να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι ο συμβαλλόμενος σε απαγορευμένη σύμβαση αποκλειστικής προμήθειας καταστήματος μπορεί να επικαλεστεί το άρθρο αυτό προκειμένου να ζητήσει ένδικη προστασία έναντι του αντισυμβαλλομένου του;

2) Αν η απάντηση στο πρώτο ερώτημα είναι καταφατική, δικαιούται ο συμβαλλόμενος που προσέφυγε δικαστικώς να ζητήσει αποζημίωση για τις ζημιές που

ισχυρίζεται ότι προέκυψαν συνεπεία της εκ μέρους του συνομολογήσεως στη σύμβαση της απαγορευμένης βάσει του άρθρου 81 ρήτρας;

- 3) Μπορεί να γίνει δεκτή ως σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο διάταξη του εθνικού δικαίου που ορίζει ότι τα δικαστήρια δεν πρέπει να επιτρέπουν στον ενάγοντα να προβάλλει και/ή να στηρίζεται στις ίδιες του τις παράνομες ενέργειες ως προ-απαιτούμενο για την επιδίκαση αποζημώσεως;
- 4) Αν η απάντηση στο τρίτο ερώτημα είναι ότι υπό ορισμένες περιστάσεις μια τέτοια διάταξη είναι δυνατό να αντίκειται στο κοινοτικό δίκαιο, ποιες περιστάσεις πρέπει το εθνικό δικαστήριο να λαμβάνει υπόψη του;»

III — Εκτίμηση

Προκαταρκτική παρατήρηση

12. Από τη διάταξη περί παραπομπής προκύπτει ότι το Court of Appeal, για τις ανάγκες της διαφοράς στην κύρια δική και από την

προφανή μέριμνά του να ρυθμίσει κατ' αρχάς τα νομικά ζητήματα, εκκινεί από δύο υποθέσεις. Κατ' αρχάς, θεωρεί ότι η υποχρέωση αποκλειστικής προμήθειας ορισμένων ειδών ζύθου την οποία προβλέπει η σύμβαση μισθώσεως ποτοπωλείου την οποία συνήψε ο B. Crehan αντιβαίνει στο άρθρο 81 ΕΚ. Ακολούθως, το Court of Appeal εκκινεί από την υπόθεση ότι ο B. Crehan υπέστη ζημία «λόγω των ενεργειών στις οποίες προέβη δυνάμει της συμφωνίας το έτερο μέρος».

13. Συνεπώς, καλείται το Δικαστήριο να αποφανθεί σχετικά με την υποθετική περίπτωση παραβιάσεως του άρθρου 81 ΕΚ που προκάλεσε ζημία σε ένα από τα συμβαλλόμενα μέρη της συμφωνίας. Το εάν η υποθετική αυτή περίπτωση ανταποκρίνεται στα πραγματικά περιστατικά αποτελεί ζήτημα που θα πρέπει να κρίνει στη συνέχεια το αιτούν δικαστήριο και το οποίο δεν μας αφορά.

14. Εντούτοις, φρονώ ότι το Δικαστήριο δεν πρέπει να αρνηθεί να απαντήσει στα υποβληθέντα ερωτήματα με το σκεπτικό ότι πρόκειται για υποθετικά ερωτήματα. Πράγματι, επιβάλλεται να υπομνησθεί ότι, κατά πάγια νομολογία² «[...] μόνο στα εθνικά δικαστήρια, στην κρίση των οποίων υποβάλλεται η διαφορά και τα οποία πρέπει να αναλαμβάνουν την ευθύνη της εκδοθησομένης αποφάσεως, εναπόκειται να εκτιμούν, ενόψει των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών κάθε υποθέσεως, τόσο την αναγκαιότητα εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως, προκειμένου να είναι σε θέση να αποφανθούν επί

2 — Βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 30ής Απριλίου 1998, C-230/96, *Cabour* (Σύλλογος 1998, σ. I-2055, σκέψη 21).

της υποθέσεως, όσο και τη λυσιτέλεια των υποβαλλομένων στο Δικαστήριο ερωτημάτων. Η απόρριψη αιτήσεως εθνικού δικαστηρίου είναι δυνατή μόνον όταν είναι πρόδηλο ότι η ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου που ζητεί το δικαστήριο αυτό ουδεμία σχέση έχει με το υποστατό ή το αντικείμενο της κύριας δίκης».

15. Τούτο όμως δεν συμβαίνει εν προκειμένω.

16. Πράγματι, από τις εξηγήσεις που παρέσχε το Court of Appeal προκύπτει ότι, βάσει του αγγλικού δικαίου και μόνον, η αγωγή που άσκησε ο B. Crehan δεν θα μπορούσε να ευδοκιμήσει και ότι μόνο στην περίπτωση που είναι σε θέση να επικαλεστεί δικαιώματα τα οποία απορρέουν από τη Συνθήκη ΕΚ το εθνικό δικαστήριο θα ήταν υποχρεωμένο να εξετάσει τις απαιτήσεις του.

17. Είναι συνεπώς πρόδηλο ότι η ζητούμενη ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου έχει σχέση με το υποστατό και το αντικείμενο της διαφοράς στην κύρια δίκη.

Επί του πρώτου ερωτήματος

18. Με το πρώτο ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο ερωτά κατ' ουσίαν αν ένα μέρος το οποίο συμβάλλεται σε απαγορευμένη συμφωνία μπορεί να επικαλεστεί το άρθρο 81 ΕΚ ενώπιον των δικαστηρίων προκειμένου να ζητήσει αποζημίωση από το έτερο συμβαλλόμενο μέρος.

19. Συμφωνώ με την Επιτροπή ότι το πρώτο αυτό ερώτημα αναφέρεται στο γενικό πρόβλημα που έθιξα στις προκαταρκτικές παρατηρήσεις μου, ήτοι «ότι η αυστηρή εφαρμογή του κανόνα του παρανόμου στο αγγλικό δίκαιο θα εμπόδιζε τον αντισυμβαλλόμενο να ασκήσει προσφυγή»³, έστω και αν ζητούσε μόνο να αναγνωριστεί ότι η εν λόγω συμφωνία απαγορευόταν από το άρθρο 81 ΕΚ και κατά συνέπεια ήταν αυτοδικαίως άκυρη δυνάμει του άρθρου 81, παράγραφος 2, της Συνθήκης». Κατά συνέπεια, θα εξετάσω το ανωτέρω ερώτημα υπό το πρίσμα αυτό.

20. Το ίδιο το Court of Appeal αναγνωρίζει ότι υπάρχει ένα επιχείρημα υπέρ της απόψεως ότι το άρθρο 81 ΕΚ παρέχει στον συμβαλλόμενο σε παράνομη συμφωνία δικαιώματα τα οποία το κοινοτικό δίκαιο προστατεύει. Συναφώς, παραθέτει την απόφαση BRT⁴.

21. Είναι δυνατόν επίσης να μνημονευθεί η απόφαση Δηλιμίτης⁵, από την οποία προκύπτει ότι «τα άρθρα 85, παράγραφος 1, και 86 της Συνθήκης παράγουν άμεσα αποτελέσματα στη σχέση μεταξύ ιδιωτών και απονέμουν απ' ευθείας στους ιδιώτες δικαιώματα που οφείλουν να σέβονται τα εθνικά δικαστήρια» και ότι τα εθνικά δικαστήρια μπορούν να «αναγνωρίζουν την ακυρότητα των συμβάσεων αυτών κατά το άρθρο 85, παράγραφος 2, όταν σχηματίζουν την πεποίθηση ότι για τη σύμβαση δεν μπορούσε

3 — Απόσπασμα από τις παρατηρήσεις της Επιτροπής, η υπογράμμιση δική μου.

4 — Απόφαση της 30ής Ιανουαρίου 1974, 127/73 (Συλλογή τόμος 1974, σ. 35).

5 — Απόφαση της 28ης Φεβρουαρίου 1991, C-234/89 (Συλλογή 1991, σ. I-935).

να εκδοθεί απόφαση περί εξαιρέσεως δυνάμει του άρθρου 85, παράγραφος 3»⁶.

22. Καθώς η αυτοδίκαιη ακυρότητα αποτελεί, όπως ορθώς υπενθύμισε η Επιτροπή, τη βασική κύρωση που προβλέπει το άρθρο 81, παράγραφος 2, ΕΚ όσον αφορά τις συμβάσεις που απαγορεύει η παράγραφος 1 του ίδιου άρθρου, οποιοδήποτε πρόσκομμα στην επιβολή της κυρώσεως αυτής, εν προκειμένω με το να απαγορευθεί στον αντισυμβαλλόμενο η επίκλησή της, θα μείωνε εν μέρει την αποτελεσματικότητα της διατάξεως αυτής.

23. Δεδομένου όμως ότι το άρθρο 81 ΕΚ συνιστά, κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου⁷, «θεμελιώδη διάταξη απαραίτητη για την εκπλήρωση των αποστολών που ανατέθηκαν στην Κοινότητα και, ειδικότερα, για τη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς», τούτο δεν μπορεί να γίνει δεκτό.

24. Εξάλλου, ας σημειωθεί ότι οι προαναφερθείσες αποφάσεις BRT και Δηλιμίτης αφορούσαν και αυτές επίσης διαφορές μεταξύ αντισυμβαλλομένων. Η υπόθεση Δηλιμίτης αφορούσε ακριβώς σύμβαση αποκλειστικής προμήθειας μεταξύ μιας ζυθοποιίας και του ιδιοκτήτη ενός ποτοποιαλείου. Όπως παρατήρησε η Επιτροπή, στις υποθέσεις αυτές το Δικαστήριο δεν διατύπωσε καμία παρατήρηση ως προς το γεγονός ότι αυτός που επεκαλείτο το άρθρο 81 ΕΚ προκειμένου να αποφύγει τις απαιτούμενες από αυτόν καταβολές αποτελούσε συμβαλλόμενο μέρος στη συμφωνία.

25. Κατά συνέπεια, ο ιδιώτης, έστω και αν είναι αντισυμβαλλόμενος, πρέπει να έχει τη δυνατότητα να προσφύγει στον εθνικό δικαστή προκειμένου να ζητήσει από αυτόν να αντλήσει όλες τις συνέπειες που απορρέουν από την αυτοδίκαιη ακυρότητα όρων της συμβάσεως που αντιβαίνουν στο άρθρο 81 ΕΚ. Υπενθυμίζω ότι, σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου, η ακυρότητα αυτή «ισχύει ex tunc»⁸.

26. Ως εκ τούτου, εφόσον η εφαρμογή της ρήτρας αυτής είχε στο παρελθόν αρνητικές συνέπειες για κάποιον από τους αντισυμβαλλόμενους, τίθεται το ζήτημα της αποκαταστάσεως των συνεπειών αυτών. Στην απάντηση των λοιπών ερωτημάτων, θα πρέπει να διευκρινίσω τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες αυτό είναι δυνατόν να συμβεί με αγωγή αποζημιώσεως.

27. Εν τω μεταξύ, στο πρώτο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 81 ΕΚ πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι ο συμβαλλόμενος σε παράνομη σύμβαση μισθώσεως ποτοποιαλείου, η οποία περιέχει ρήτρα αποκλειστικότητας, μπορεί να επικαλεστεί την ακυρότητα της συμβάσεως αυτής ενώπιον των δικαστηρίων.

Επί του δευτέρου και του τρίτου ερωτήματος

28. Δεύτερον, το αιτούν δικαστήριο ερωτά αν το συμβαλλόμενο μέρος που ασκεί αγωγή

6 — Στην ίδια απόφαση, σκέψη 55.

7 — Απόφαση της 1ης Ιουνίου 1999, C-126/97, Eco Swiss (Συλλογή 1999, σ. I-3055, σκέψεις 36 έως 39).

8 — Απόφαση της 6ης Φεβρουαρίου 1973, 48/72, Brasserie de Haecht (Συλλογή τόμος 1973, σ. 355, σκέψη 27).

αποζημιώσεως δικαιούνται να λάβει αποζημίωση για τη ζημία που υποτίθεται ότι απορρέει από τη ρήτρα της συμβάσεως η οποία αντιβαίνει στο άρθρο 81 ΕΚ.

32. Κατά συνέπεια, το ζήτημα που πρέπει να εξεταστεί είναι αν ο ανωτέρω αγγλικός κανόνας δικαίου αντίκειται στο κοινοτικό δίκαιο.

29. Με το τρίτο ερώτημά του, το Court of Appeal ερωτά το Δικαστήριο αν συμβιβάζεται με το κοινοτικό δίκαιο διάταξη του εθνικού δικαίου η οποία προβλέπει ότι τα δικαστήρια δεν πρέπει να επιτρέπουν σε ένα πρόσωπο να επικαλείται και/ή να στηρίζεται, ως προαπαιτούμενο για την επιδίκαση αποζημιώσεως, στις δικές του παράνομες πράξεις.

33. Όλοι οι μετέχοντες στη διαδικασία, πλην της Courage, αλλά περιλαμβανομένου του Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και Βορείου Ιρλανδίας, φρονούν ότι ο επίμαχος αγγλικός κανόνας δικαίου είναι προβληματικός σε σχέση με το κοινοτικό δίκαιο. Ωστόσο, οι αναλύσεις τους δεν ταυτίζονται ούτε και οι απαντήσεις που προτείνουν στο Δικαστήριο.

30. Συμφωνώ με την Επιτροπή ότι τα δύο αυτά ερωτήματα πρέπει να εξεταστούν από κοινού.

34. Ευθύς εξ αρχής, μπορώ να πω ότι και εγώ φρονώ ότι ο εν λόγω κανόνας είναι προβληματικός. Ειδικότερα, θεωρώ ότι ο κανόνας αυτός αντιβαίνει στο κοινοτικό δίκαιο, στο μέτρο που απαγορεύει στον συμβαλλόμενο σε απαγορευμένη συμφωνία να απαιτήσει αποζημίωση από τον αντισυμβαλλόμενο του αποκλειστικά και μόνο για τον λόγο ότι μετέχει στη σύμπραξη.

31. Πράγματι, από την απόφαση περί παραπομπής προκύπτει ότι το Court of Appeal αποφάνθηκε ήδη στο πλαίσιο της υποθέσεως Gibbs Mew⁹ ότι «το αγγλικό δίκαιο απαγορεύει στον συμβαλλόμενο σε παράνομη συμφωνία να απαιτήσει από τον αντισυμβαλλόμενο του αποζημίωση λόγω της ζημίας που του προκάλεσε το γεγονός ότι συμβλήθηκε στην παράνομη αυτή συμφωνία. Είναι η περίπτωση που το συμβαλλόμενο μέρος ζητεί αναστροφή ή αποζημίωση».

35. Η συλλογιστική μου που καταλήγει στο συμπέρασμα αυτό εκκινεί από την εξέταση των συνεπειών του άμεσου αποτελέσματος του άρθρου 81 ΕΚ για τα μέρη που συμβάλλονται σε μια συμφωνία. Η συλλογιστική αυτή στηρίζεται στην εξέταση του τρόπου με τον οποίο τα εθνικά δικαστήρια πρέπει να διαφυλάσσουν τα δικαιώματα που το άρθρο 81 ΕΚ ενδέχεται να απονέμει ακόμη και στους μετέχοντες σε σύμπραξη.

9 — [1998] EuLR 588, σ. 606.

36. Ας εξετάσουμε επομένως, πρώτον, ποιες είναι οι συνέπειες του άμεσου αποτελέσματος του άρθρου 81 ΕΚ για τους μετέχοντες σε σύμπραξη.

37. Όπως ήδη τόνισα ανωτέρω, κατά πάγια νομολογία, το άρθρο 81 ΕΚ παράγει άμεσα αποτελέσματα στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών και απονέμει απευθείας στους ιδιώτες δικαιώματα που οφείλουν να σέβονται τα εθνικά δικαστήρια¹⁰. Το άρθρο αυτό προβλέπει το δικαίωμα των ιδιωτών να τυγχάνουν προστασίας κατά των επιζημιών αποτελεσμάτων τα οποία είναι δυνατόν να έχει μια αυτοδικαίως άκυρη συμφωνία.

38. Οι ιδιώτες που μπορούν να τύχουν της προστασίας αυτής είναι βεβαίως, πρώτον, οι τρίτοι, ήτοι οι καταναλωτές και οι ανταγωνιστές που θίγονται από την απαγορευμένη σύμπραξη¹¹.

39. Αντιθέτως, όπως ορθώς τονίζει η Courage, τα μέρη της συμπράξεως δεν πρέπει κατά κανόνα να τυγχάνουν της αυτής προστασίας, αφού αυτά είναι «η αιτία της συμπράξεως». Εν προκειμένω, πρόκειται για την εφαρμογή της αρχής της δικαιοσύνης, που αναγνωρίζεται στην πλειονότητα των ανεπτυγμένων νομικών συστημάτων, περιλαμβανομένου του κοινοτικού νομικού συστήματος, σύμφωνα με την οποία ένας συμβαλ-

λόμενος δεν μπορεί να αντλήσει οφέλη από την ίδια του την αισχροτήτα¹². Εν προκειμένω, αυτό σημαίνει ότι η Courage δεν μπορεί να στηριχθεί στις ίδιες της τις παράνομες πράξεις προκειμένου να απαιτήσει την άρση των επιζήμιων συνεπειών που αυτές ενδέχεται να έχουν για την ίδια.

40. Ωστόσο, πρέπει να εξεταστεί αν το γεγονός και μόνον ότι κάποιος μετέχει σε σύμπραξη ισοδυναμεί σε όλες τις περιπτώσεις και αυτοδικαίως με «αισχροτήτα». Πράγματι, υπάρχουν περιπτώσεις όπου η «αισχροτήτα» αυτή δεν είναι προφανής. Συναφώς, η Γαλλική Κυβέρνηση επικαλείται τις μονομερείς πρακτικές του ισχυρού μέρους στο πλαίσιο οριζόντιας συμπράξεως, όπως είναι η αποστολή εγγράφου που επιβάλλει στον προμηθευτή μια ελάχιστη τιμή μεταπωλήσεως ή την αποκλειστικότητα για την ανάπτυξη δραστηριότητας με αντικείμενο τη χρηματοδοτική μίσθωση.

41. Φρονώ ότι τα παραδείγματα αυτά καταδεικνύουν ότι η συλλογιστική κατά την οποία το γεγονός ότι κάποιος μετέχει σε σύμπραξη συνιστά αυτομάτως αισχροτήτα και ότι ως εκ τούτου στερείται της προστασίας του άρθρου 81 ΕΚ είναι υπέρμετρα τυπολατρική και δεν λαμβάνει υπόψη τις ιδιαιτερότητες κάθε περίπτωσης. Βεβαίως, οι περιπτώσεις στις οποίες η συμμετοχή σε σύμπραξη δεν θα ισοδυναμεί με αισχροτήτα θα είναι η εξαίρεση, ενδέχεται μάλιστα να είναι ανύπαρκτες εάν πρόκειται για οριζό-

10 — Βλ., μεταξύ άλλων, τις προπαρατεθείσες αποφάσεις BRT και Δηλιμίτης.

11 — Βλ., υπό την έννοια αυτή, τις προτάσεις του γενικού εισαγγελέα Van Gerven στην υπόθεση Banks (απόφαση της 13ης Απριλίου 1994, C-128/92, Συλλογή 1994, σ. I-1209, σημεία 43 επ. των προτάσεων).

12 — Βλ., για ένα συγκεκριμένο παράδειγμα εφαρμογής της αρχής αυτής, απόφαση της 7ης Φεβρουαρίου 1973, 39/72, Επιτροπή κατά Ιταλίας (Συλλογή τόμος 1972-1973, σ. 375, σκέψη 10). Βλ. επίσης, ως προς την αρχή *nemo auditur propriam turpitudinem allegans*, τις προτάσεις του γενικού εισαγγελέα Κοσμά της 23ης Ματίου 2000, C-177/99 και C-181/99 (απόφαση της 19ης Σεπτεμβρίου 2000, *Ampafrance* και *Sanofi*, Συλλογή 2000, σ. I-7013, σημεία 49 και 83 των προτάσεων), καθώς και τις προτάσεις μου της 19ης Ματίου 1991, C-368/89 (απόφαση της 11ης Ιουλίου 1991, *Crispoltoni*, Συλλογή 1991, σ. I-3695, σημείο 46 των προτάσεων).

ντιες συμπράξεις, δεν είναι δυνατόν όμως να αποκλειστεί το ενδεχόμενο να υπάρχουν.

42. Φρονώ ότι το κριτήριο που πρέπει να υπερισχύει προκειμένου να εκτιμάται αν το μέρος που μετέχει σε σύμπραξη επιδεικνύει «αισχροπρία» συνίσταται στην ευθύνη του μέρους αυτού για τη στρέβλωση του ανταγωνισμού. Εάν πράγματι υφίσταται η ευθύνη αυτή, το συμπράττον μέρος δεν δύναται να αντλήσει οφέλη από την «αισχροπρία» του, απολαύοντας προστασίας έναντι της συμπτράξεως όπως ένας τρίτος.

43. Αντιθέτως, εάν η ευθύνη ενός εκ των συμπραττόντων στη στρέβλωση του ανταγωνισμού δεν είναι σημαντική, λαμβανομένης υπόψη της όλης καταστάσεως στην οποία βρίσκεται ο συμπράττων αυτός — π.χ., όπως τονίζει το Ηνωμένο Βασίλειο, όταν δεν μπορεί να αντισταθεί στην οικονομική πίεση που του ασκεί η ισχυρότερη επιχείρηση — δεν υπάρχει λόγος να μην του παρασχεθεί η προστασία του άρθρου 81 ΕΚ. Πράγματι, στην περίπτωση αυτή, το εν λόγω μέρος στην πραγματικότητα υφίσταται μάλλον τη σύμπραξη παρά τη δημιουργεί. Η σχέση που έχει με τη σύμπραξη ομοιάζει περισσότερο με αυτή ενός τρίτου παρά με αυτή που έχει ο δημιουργός της συμπτράξεως.

44. Κατά συνέπεια, φρονώ ότι μπορεί να θεωρηθεί ότι το άρθρο 81 ΕΚ παρέχει προστασία από τις συνέπειες μιας συμπτράξεως όχι μόνο στους τρίτους, αλλά επίσης, υπό εξαιρετικές συνθήκες, στο μέρος που μετέχει στη σύμπραξη, ήτοι στο μέρος εκείνο που δεν υπέχει ουσιαστική ευθύνη για τη στρέβλωση του ανταγωνισμού.

45. Στο δεύτερο στάδιο της συλλογιστικής μου θα εξετάσω τον τρόπο με τον οποίο τα εθνικά δικαστήρια υποχρεούνται να προστατεύουν το δικαίωμα που απορρέει, σε ορισμένες περιπτώσεις, από το άρθρο 81 ΕΚ υπέρ ενός από τους μετέχοντες στη σύμπραξη.

46. Από τις προαναφερθείσες αποφάσεις BRT και Δημιήτης προκύπτει ότι στα εθνικά δικαστήρια εναπόκειται να διασφαλίζουν τα δικαιώματα που απορρέουν για τους πολίτες από το άρθρο 81 ΕΚ. Πράγματι, κατά πάγια νομολογία, τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν, κατ' εφαρμογήν της αρχής της συνεργασίας του άρθρου 10 ΕΚ, να διασφαλίζουν τη νομική προστασία που απορρέει για τους πολίτες από το άμεσο αποτέλεσμα των διατάξεων του κοινοτικού δικαίου¹³.

47. Συναφώς, τόσο οι ουσιαστικές όσο και οι τυπικές προϋποθέσεις που προβλέπουν τα εθνικά δικαστικά συστήματα δεν μπορούν, όσον αφορά τις αγωγές που στηρίζονται στο κοινοτικό δίκαιο, να είναι δυσμενέστερες από αυτές που ισχύουν για τα παρεμφερή ένδικα βοηθήματα της εσωτερικής έννομης τάξεως (αρχή της ισοτιμίας) ούτε, πράγμα που αποτελεί αντικείμενο της υπό κρίση διαφοράς, να καθιστούν σχεδόν αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων που απονέμει η κοινοτική έννομη τάξη (αρχή της αποτελεσματικότητας)¹⁴.

13 — Βλ., π.χ., αποφάσεις της 16ης Δεκεμβρίου 1976, 33/76, Rewe (Συλλογή τόμος 1976, σ. 747, σκέψη 5), και της 19ης Ιουνίου 1990, C-213/89, Factortame κ.λπ. (Συλλογή 1990, σ. I-2433, σκέψη 19).

14 — Βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 9ης Νοεμβρίου 1983, 199/82, San Giorgio (Συλλογή 1983, σ. 3595, σκέψη 12), της 19ης Νοεμβρίου 1991, C-6/90, Francovich κ.λπ. (Συλλογή 1991, σ. I-5357, σκέψη 43), και της 17ης Ιουλίου 1997, C-114/95 και C-115/95, Texaco και Oilseelskabet Danmark (Συλλογή 1997, σ. I-4263, σκέψη 45).

48. Πώς θα πρέπει να ερμηνευθεί η νομολογία αυτή στην προκειμένη περίπτωση;

εν λόγω αγωγής που καθιστούν στην πράξη αδύνατη ή υπερβολικώς δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων που απονέμει η κοινοτική έννομη τάξη.

49. Το αγγλικό νομικό σύστημα δέχεται, όπως τόσα άλλα νομικά συστήματα, την αγωγή αποζημιώσεως μεταξύ ιδιωτών.

50. Όπως τόνισε η Επιτροπή με τις παρατηρήσεις της, τα βρετανικά δικαστήρια δέχονται την άσκηση της αγωγής αυτής προς αποκατάσταση της ζημίας που προκάλεσε σε τρίτους μια συμπεριφορά που παραβιάζει το κοινοτικό δίκαιο.

51. Εντούτοις, αυτή η αγωγή αποζημιώσεως δεν μπορεί να ασκηθεί, στο αγγλικό δίκαιο, από αυτούς που συμμετέχουν σε απαγορευμένη συμφωνία. Βεβαίως, δεν υπάρχει διάκριση σε βάρος δικαιωμάτων που στηρίζονται στην κοινοτική έννομη τάξη, καθόσον, όπως αντιλαμβάνομαι, το μέρος που μετέχει σε παράνομη συμφωνία ουδέποτε μπορεί να αξιώσει από το έτερο μέρος αποζημίωση λόγω της ζημίας που του προκάλεσε το γεγονός ότι ήταν μέρος στην παράνομη αυτή συμφωνία, είτε η παρὰ νομία αυτή απορρέει από το εσωτερικό είτε απορρέει από το κοινοτικό δίκαιο.

53. Υπενθυμίζεται ότι το άρθρο 81 ΕΚ αναγνωρίζει, κατ' εμέ, στο μέρος της συμφωνίας που δεν έχει παρὰ ασήμαντη ευθύνη για τη στρέβλωση του ανταγωνισμού δικαίωμα να τύχει προστασίας έναντι των επιζημιών αποτελεσμάτων που απορρέουν γι' αυτό από τη συμφωνία. Φρονώ ότι ο προαναφερθείς κανόνας του αγγλικού δικαίου αποτελεί πρόσκομμα στην αποτελεσματική προστασία του δικαιώματος αυτού.

54. Πράγματι, ουδείς αμφισβητεί ότι η αγωγή αποζημιώσεως συνιστά ένα αποτελεσματικό μέσο για την προστασία των δικαιωμάτων που έχει ένας ιδιώτης. Η ακυρότητα που προβλέπει το άρθρο 81, παράγραφος 2, ΕΚ αποτελεί βεβαίως μια σοβαρή κύρωση, ωστόσο δεν είναι πάντοτε επαρκής για την αποκατάσταση της προκληθείσας ζημίας. Όπως τονίζει το Ηνωμένο Βασίλειο, εάν το μέρος που δεν έχει σημαντική ευθύνη για τη στρέβλωση του ανταγωνισμού παρεμποδίζεται να προσφύγει δικαστικώς προκειμένου να του επιδικαστεί αποζημίωση, το έτερο μέρος θα μπορούσε να αντλήσει αδικαιολόγητα οφέλη από την παράνομη συμπεριφορά του σε βάρος του αντισυμβαλλομένου του.

52. Εντούτοις, πρέπει να εξεταστεί αν αυτή η απόλυτη αδυναμία ασκήσεως αγωγής αποζημιώσεως δεν αποτελεί, σύμφωνα με την προαναφερθείσα νομολογία, συνδυασμό ουσιαστικών ή τυπικών προϋποθέσεων της

55. Κατά συνέπεια, φρονώ ότι ο επίμαχος κανόνας του εθνικού δικαίου δύναται να καταστήσει στην πράξη αδύνατη την προστασία που απολαύει υπό ορισμένες προϋποθέσεις το μέρος που μετέχει σε μια

παράνομη συμφωνία και ότι ως εκ τούτου πρέπει να θεωρηθεί ότι ο κανόνας αυτός αντιβαίνει στο κοινοτικό δίκαιο.

56. Προσθέτω ακόμη ότι οι διάδικοι της διαφοράς στην κύρια δίκη και ορισμένες κυβερνήσεις που κατέθεσαν παρατηρήσεις κατά την παρούσα διαδικασία εξέτασαν το αν η δυνατότητα του μέρους που μετέχει στην απαγορευμένη συμφωνία να ασκήσει αγωγή αποζημιώσεως θα μείωνε ή θα αύξανε την αποτελεσματικότητα του κοινοτικού δικαίου.

57. Η Courage υποστηρίζει ότι, αν γίνει δεκτή η δυνατότητα αποζημιώσεως, τούτο θα καθιστούσε ελκυστικότερη τη συμμετοχή σε μια παράνομη πράξη. Συγκεκριμένα, οι ιδιώτες θα γνώριζαν ότι μπορούν ανά πάσα στιγμή να αποδεδμευθούν από την παράνομη σύμβαση και να ζητήσουν αποζημίωση, αν η σύμβαση δεν τους αποφέρει τα αναμενόμενα οφέλη. Ωστόσο, συμμερίζομαι την άποψη του Ηνωμένου Βασιλείου και της Επιτροπής ότι η προοπτική της δυνατότητας να ζητηθεί αποζημίωση θα αποτελούσε όχι μόνον ένα κίνητρο στα ασθενέστερα μέρη να καταγγέλλουν τις συμφωνίες που παραβιάζουν το άρθρο 81 ΕΚ, αλλά επίσης, πράγμα που είναι ίσως πιο σημαντικό, ένα αποτελεσματικό μέσο για να αποτραπεί το μέρος που είναι σε θέση ισχύος από το να επιβάλει μια συμφωνία που περιορίζει τον ανταγωνισμό.

58. Εντούτοις, πρέπει να διευκρινιστεί ότι δεν πρόκειται, κατ' εμέ, για την επιβολή στο έτερο μέρος, για την καλύτερη διασφάλιση της αποτελεσματικότητας του κοινοτικού δικαίου, ενός είδους κυρώσεως, ανάλογης

προς το πρόστιμο το οποίο ο κανονισμός 17 του Συμβουλίου, της 6ης Φεβρουαρίου 1962, πρώτος κανονισμός εφαρμογής των άρθρων 85 και 86 της Συνθήκης¹⁵, παρέχει τη δυνατότητα στην Επιτροπή να επιβάλλει. Πρόκειται απλώς για τη συναγωγή των συνεπειών από το άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 81 ΕΚ.

59. Συνεπώς, συμφωνώ απολύτως με την Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου, η οποία υποστηρίζει ότι «δεν υπεραμύνεται της απόψεως ότι το συμβαλλόμενο μέρος θα πρέπει να λαμβάνει περισσότερα από όσα απώλεσε λόγω του ότι η συμφωνία είναι παράνομη. Σε ορισμένες περιπτώσεις, ο ενάγων, έστω και αν βρίσκεται σε ασθενέστερη διαπραγματευτική θέση, είναι δυνατό να έχει αντλήσει πλεονεκτήματα από μια παράνομη διάταξη της συμφωνίας και, προκειμένου να αποτραπούν ο αδικαιολόγητος πλουτισμός και η επιβολή ποινικής κυρώσεως στον εναγόμενο, τα πλεονεκτήματα αυτά θα πρέπει κατ' αρχήν να λαμβάνονται υπόψη κατά την εκτίμηση της ζημίας. Βεβαίως, η ακριβής εκτίμηση της ζημίας εναπόκειται στα εθνικά δικαστήρια».

60. Από το σύνολο των ανωτέρω σκέψεων προτείνω να δοθεί στο δεύτερο και στο τρίτο ερώτημα η απάντηση ότι αντίκειται στο κοινοτικό δίκαιο ο κανόνας του εθνικού δικαίου ο οποίος απαγορεύει σε μέρος που δεσμεύεται από συμβατική ρήτρα αντιβαίνουσα στο άρθρο 81 ΕΚ να ζητήσει αποζημίωση για τη ζημία που υπέστη εξαιτίας της ρήτρας αυτής για τον λόγο και μόνον ότι αποτελεί συμβαλλόμενο μέρος στη σύμβαση αυτή.

15 — ΕΕ ειδ. έκδ. 08/001, σ. 25.

Επί του τετάρτου ερωτήματος

δυνατόν να θεωρηθεί ως εξίσου υπεύθυνο (equally responsible) για τη στρέβλωση του ανταγωνισμού.

61. Με το τέταρτο ερώτημα, το Court of Appeal ερωτά, στην περίπτωση που η απόφαση στο τρίτο ερώτημα είναι ότι, υπό ορισμένες περιστάσεις, ο επίμαχος κανόνας του εθνικού δικαίου ενδέχεται να είναι ασυμβίβαστος με το κοινοτικό δίκαιο, ποιες περιστάσεις θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη του το εθνικό δικαστήριο.

62. Συναφώς, κατά την παρούσα διαδικασία προτάθηκαν διάφορες περιστάσεις τις οποίες πρέπει να λαμβάνει υπόψη του το εθνικό δικαστήριο.

63. Καίτοι υπογραμμίζει τον κίνδυνο ανατροπής της ισορροπίας του συνήθους εμπορικού και συμβατικού κινδύνου, η Courage προτείνει ως περιστάσεις που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη το πλαίσιο της συνάψεως της συμφωνίας, τη διαφάνεια, την ευθύνη του εναγομένου και του ενάγοντος και τη νομική εξέταση του επίμαχου όρου.

64. Ο B. Crehan φρονεί ότι το στοιχείο κλειδί θα έπρεπε να είναι η ευθύνη του συμβαλλόμενου στη στρέβλωση του ανταγωνισμού. Ένα μέρος θα πρέπει να μπορεί παραδεκτως να ζητεί αποζημίωση εφόσον δεν είναι

65. Η Επιτροπή συμμερίζεται κατ' ουσίαν την άποψη αυτή. Υποστηρίζει ότι οι περιστάσεις υπό τις οποίες είναι δυνατόν να γίνει επίκληση των παράνομων πράξεων ενός προσώπου προκειμένου να αμφισβητηθεί το δικαίωμά του για την επιδίκαση αποζημιώσεως θα πρέπει να περιορίζονται στις περιπτώσεις κατά τις οποίες το μέρος που ζητεί αποζημίωση είναι πράγματι *in pari delicto*, ήτοι έχει τουλάχιστον ίση ευθύνη για τον περιορισμό του ανταγωνισμού την αποκατάσταση του οποίου ζητεί.

66. Η Ιταλική Κυβέρνηση φρονεί ότι το δικαίωμα για την άσκηση αγωγής αποζημιώσεως θα πρέπει να αναγνωρίζεται στο ζημωθέν μέρος το οποίο βρισκόταν σε οξεία αδυναμία σε σχέση με τον αντισυμβαλλόμενό του και το οποίο ως εκ τούτου δεν είχε τη δυνατότητα πραγματικής επιλογής ως προς τον αντισυμβαλλόμενο και τους όρους της συμβάσεως.

67. Η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου φρονεί ότι το εθνικό δικαστήριο θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη κατ' αρχήν την αποτελεσματικότερη εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου, στην οποία θα μπορούσαν να συμβάλλουν οι αγωγές αυτές. Στο πλαίσιο αυτό, το εθνικό δικαστήριο θα μπορούσε να λαμβάνει υπόψη, ειδικότερα, τη διαπραγματευτική δύναμη εκάστου των μερών καθώς και την ευθύνη τους και τις αντίστοιχες συμπεριφορές τους.

68. Όπως επεσήμανα ανωτέρω, το κοινοτικό δίκαιο γνωρίζει επίσης την αρχή *nemo auditur propriam turpitudinem allegans*.

69. Κατά συνέπεια, το κοινοτικό δίκαιο δεν απαγορεύει το να εμποδίζει το εθνικό δίκαιο ένα μέρος, για το οποίο διαπιστώνεται ότι φέρει πράγματι ευθύνη για τη στρέβλωση του ανταγωνισμού, να λάβει αποζημίωση από τον αντισυμβαλλόμενο του.

70. Πράγματι, η προστασία που απορρέει από το άρθρο 81 ΕΚ παύει, κατ' εμέ, αν η ευθύνη του μέρους αυτού για τη στρέβλωση του ανταγωνισμού είναι σημαντική.

71. Η ευθύνη είναι προφανώς σημαντική αν το μέρος βρίσκεται *in pari delicto* σε σχέση με το έτερο μέρος, ήτοι εάν είναι εξίσου υπεύθυνο (*equally responsible*) για τη στρέβλωση του ανταγωνισμού.

72. Αντιθέτως, η ευθύνη δεν είναι σημαντική στην προβαλλόμενη από την Ιταλική Κυβέρνηση περίπτωση του ζημιωθέντος μέρους το οποίο τελεί σε οξεία αδυναμία σε σχέση με τον αντισυμβαλλόμενο του.

73. Προκειμένου να εκτιμάται η ευθύνη του μέρους που ζητεί αποζημίωση, είναι αναγκαίο να λαμβάνονται υπόψη το οικονομικό και νομικό πλαίσιο εντός του οποίου κινούνται τα μέρη, καθώς και, όπως προτείνει η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου, η αντίστοιχη διαπραγματευτική δύναμη και συμπεριφορά των δύο μερών.

74. Ειδικότερα, πρέπει να εξετάζεται αν ο ενδιαφερόμενος βρισκόταν σαφώς σε υποδεέστερη θέση σε σχέση με το έτερο μέρος. Αυτή η υποδεέστερη θέση πρέπει να είναι τέτοια, ώστε να διακυβεύεται σοβαρά η ελευθερία του μέρους αυτού να επιλέγει τους όρους της συμβάσεως.

75. Τέλος, πρέπει να προστεθεί ακόμη ότι το γεγονός ότι ένα μέρος δεν έχει σημαντική ευθύνη δεν σημαίνει ότι δεν έχει την υποχρέωση να επιδεικνύει εύλογη επιμέλεια προκειμένου να περιορίσει την έκταση της ζημίας.

76. Πράγματι, όπως ορθώς επισημαίνει η Courage, η αρχή αυτή υπάρχει στο κοινοτικό δίκαιο¹⁶. Κατά συνέπεια, το δίκαιο αυτό δύσκολα θα μπορούσε να απαγορεύει έναν παρεμφερή κανόνα του εθνικού δικαίου.

16 — Αποφάσεις της 19ης Μαΐου 1992, C-104/89 και C-37/90, Mulder κ.λπ. κατά Συμβουλίου και Επιτροπής (Συλλογή 1992, σ. I-3061, σκέψη 33), και της 5ης Μαρτίου 1996, C-46/93 και C-48/93, Brasserie du pêcheur και Factortame (Συλλογή 1996, σ. I-1029, σκέψη 85).

77. Ωστόσο, η μη αποχή από τη σύναψη της συμφωνίας δεν δύναται, αυτή και μόνον, να θεωρηθεί ως τέτοιου είδους έλλειψη επιμέλειας. Όπως και η Επιτροπή, φρονώ ότι «η αρχή αυτή δεν μπορεί να δικαιολογήσει την απόρριψη ενός αιτήματος *ab initio*· μπορεί μόνον να επιτρέψει τον περιορισμό του ποσού της πράγματι οφειλομένης αποζημιώσεως».

78. Συνεπώς, στο τέταρτο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι δεν αντίκειται στο

κοινοτικό δίκαιο ο κανόνας του εθνικού δικαίου ο οποίος προβλέπει ότι τα δικαστήρια δεν θα πρέπει να επιτρέπουν σε ένα πρόσωπο να επικαλείται και/ή να στηρίζεται, ως προαπαιτούμενο για την επιδίκαση αποζημιώσεως, στις ίδιες του τις παράνομες πράξεις, υπό τον όρον ότι αποδεικνύεται ότι η ευθύνη του προσώπου αυτού για τη στρέβλωση του ανταγωνισμού δεν είναι απλώς ασήμαντη. Η ευθύνη δεν είναι σημαντική όταν το μέρος βρίσκεται σε υποδεέστερη θέση σε σχέση με το έτερο μέρος και ως εκ τούτου δεν ήταν πράγματι ελεύθερο να επιλέξει τους όρους της συμβάσεως.

IV — Πρόταση

79. Προτείνω στο Δικαστήριο να απαντήσει στα ερωτήματα του Court of Appeal ως εξής:

- «1) Το άρθρο 81 ΕΚ πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι ο συμβαλλόμενος σε παράνομη σύμβαση μισθώσεως ποτοποιαλείου η οποία περιέχει ρήτρα αποκλειστικότητας μπορεί να επικαλεστεί την ακυρότητα της συμφωνίας αυτής ενώπιον των δικαστηρίων κράτους μέλους.

- 2) Αντίκειται στο κοινοτικό δίκαιο ο κανόνας του εθνικού δικαίου ο οποίος απαγορεύει σε μέρος που δεσμεύεται από συμβατική ρήτρα αντιβαίνουσα στο άρθρο 81 ΕΚ να ζητήσει αποζημίωση για τη ζημία που υπέστη εξαιτίας της ρήτρας αυτής για τον λόγο και μόνον ότι αποτελεί συμβαλλόμενο μέρος στη σύμβαση αυτή.
- 3) Αντιθέτως, δεν αντίκειται στο κοινοτικό δίκαιο ο κανόνας του εθνικού δικαίου ο οποίος προβλέπει ότι τα δικαστήρια δεν θα πρέπει να επιτρέπουν σε ένα πρόσωπο να επικαλείται και/ή να στηρίζεται, ως προαπαιτούμενο για την επιδίκαση αποζημιώσεως, στις ίδιες του τις παράνομες πράξεις, υπό τον όρον ότι αρκεί να αποδεικνύεται ότι η ευθύνη του προσώπου αυτού για τη στρέβλωση του ανταγωνισμού δεν είναι απλώς ασήμαντη. Η ευθύνη δεν είναι σημαντική όταν το μέρος βρίσκεται σε υποδεέστερη θέση σε σχέση με το έτερο μέρος και ως εκ τούτου δεν ήταν πράγματι ελεύθερο να επιλέξει τους όρους της συμβάσεως.»